

Wie bezit, zal oogsten

Roemenen tussen de feodale en
op kennis gebaseerde economie

Pieter van Abshoven

Pieter van Abshoven

Wie bezit, zal oogsten¹

Roemenen tussen de feodale en
op kennis gebaseerde economie

Pieter van Abshoven is civiel ingenieur en antropoloog en heeft ruim vier jaar in Roemenië gewoond. Daar heeft hij voor lokale organisaties gewerkt. Hij publiceerde eerder het “Klein onvolledig woordenboek bij het postcommunistisch Roemenië”, “Roemeense strategieën” en “Ze gaan toch zo dood”. e-mail: pieter@vanabshoven.nl

---

¹Eerder gepubliceerd in “*Ethnologia Balkanica*”, Vol.7(2003)

Vergelijk Galaten 6:7: Want wat een mens zaait, zal hij ook oogsten.

Inleiding

Er komt iemand een restaurant binnen, stelt zich voor als inspecteur en wordt in het bureau van de eigenaar uitgenodigd. De inspecteur gaat zitten en begint onmiddellijk boetes uit te schrijven. Verbaasd vraagt de eigenaar: "Waarom schrijft u boetes uit? U hebt nog niets gecontroleerd." De inspecteur antwoordt: "Als u wilt dat ik ga controleren O.K., maar dan zal de boete twee keer zo hoog zijn."

Een externe accountant vertelde me nog een ander verhaal: toen de organisatie van wie zij de boeken controleerde een belastinginspectie kreeg, was zij aanwezig om de inspecteur alle documenten te laten zien. Zij bladerde de documenten door om de inspecteur te laten zien waar de wet was overtreden, zodat hij een boete kon uitschrijven. Op deze manier toonde de accountant de inspecteur fout na fout, totdat de inspecteur voldoende boetes had gevonden. Op deze manier is iedereen gelukkig. Precies naar de wet handelen is volledig onmogelijk, omdat wettelijk regelingen elkaar tegenspreken, of het is veel te duur en te ingewikkeld. Daarom is het gemakkelijker en goedkoper om boetes te betalen en dingen te laten zoals ze zijn. De enige manier waarop een inspecteur zijn meerdere kan overtuigen dat hij grondig gecontroleerd heeft is hem boetes te laten zien. Bij zijn afdeling zijn ze slechts geïnteresseerd in de hoeveelheid gegeven boetes. Deze manier van controleren is nogal gemakkelijk. Niemand in de organisatie zal de inspecteur vragen hoe zaken moeten worden verbeterd, of hoe boetes in de toekomst voorkomen kunnen worden. Hij wordt gestuurd om boetes op te leggen - niet om ze te rechtvaardigen - en zeker niet om advies te geven hoe boetes vermeden kunnen worden. Als hij een organisatie bezoekt en op een lijst aangeeft waar verbetering op korte termijn nodig is, zou hij een tweede keer terug moeten komen om die vooruitgang te controleren en zijn goedkeuring te geven. Dit zou veel werk zijn, en hij kan ook nog niet de nodige boetes laten zien.

In 2001 verschenen er twee artikelen in lokale kranten over acties die werden gevoerd tegen zwartrijden in forenzentreinen rond Boekarest. Eén artikel meldde hoe de trein midden in de polder door militairen en politie met honden werd staande gehouden. Alle 1.700

passagiers werd opgedragen de trein te verlaten. Het bleek dat 1.500 mensen geen geldig kaartje bij zich hadden. Zeker zullen velen beweerd hebben dat zij rechtstreeks aan de conducteur, algemeen bekend als *naşul* (peetvader) betaald hadden. Zij kregen van de politie de keus: lopen of een boete betalen. De boete was laag en voor een paar euro konden de mensen hun reis voortzetten. Toen zij in de trein teruggekeerd waren, brak er een strijd los over de beschikbare stoelen. Nu ze de echte prijs betaald hadden, meende ieder dat hij recht had op een stoel. De krant stond niet stil bij de doeltreffendheid van deze actie.

Ondertussen ontwerpen Westerse specialisten projecten met diverse soorten controlemechanismen, toetsen en evaluaties. De woorden “controle” en “inspectie” zijn bekend voor Oost-Europeanen. Hulporganisaties eisen dat de Roemenen hun eigen humanitaire organisatie ook als eigen ervaren. Maar als u ooit voorzitters of directeuren van NGO's over “mijn stichting” hoort spreken, zou het een wonder zijn als zij dezelfde definitie van “eigendom” hebben? Of hoe kunnen we de betekenis van “partnerschap” begrijpen wanneer we zien hoe de ministers NGO's als deel van hun eigen ministerie behandelen?

Net als de woorden “vrijwilliger”, “coöperatieve vereniging”, “controle”, “lobby” of “fondsenwerving” worden zij volledig anders begrepen dan in West Europa, alhoewel in de meeste Europese talen zij hetzelfde klinken. In Roemenië verwijst het woord “piramide” naar piramidespelen, “loterij” naar de loterij voor een immigrantenvisum van de Amerikaanse Ambassade, “NGO” naar de onwettige belastingvrije invoer van tweedehands auto's en “trottoir” is nu de plaats waar auto's worden geparkeerd.

Het inhuren van vaklieden, *mester* in het Roemeens, betekent dat je zelf de bouwmaterialen moet kopen en precies vertellen wat en hoe ze moeten doen. Een positieve uitzondering vormen de traditionele ambachtlieden, die pleisterwerk en dakgoten, tapijten en handdoeken zelf kunnen maken tot aan keramiek en godsdienstige kunst in de vorm van iconen en houten kerken.

Toen wij in Roemenië woonden en met een aantal NGO's voor plattelandsontwikkeling, mensenrechten, straatkinderen, thuiszorg en minderheden werkten, ben ik een groot aantal concepten tegengekomen die op tegenstrijdige manieren worden begrepen. Vanuit vroegere ervaringen in Roemenië wist ik al dat *cooperativă* het tegenovergestelde betekende van coöperatie. In de communistische periode was er weinig samenwerking in een *cooperativă*. Het werkende principe voor de arbeiders was: "Zij doen alsof ze ons betalen, wij doen alsof we ervoor werken." Ze stalen hooi en aardappels van hun eigen *cooperativă agricolă de producție*. En natuurlijk had de chef zijn eigen manier om één of ander persoonlijk voordeel te behalen ten koste van de organisatie. Er werden pogingen ondernomen om andere woorden te gebruiken, in dit geval *asociație*, maar dit kon de publieke achterdocht niet wegnemen dat anderen er meer voordelen uit zouden kunnen halen dan zij. In mijn eerste publicatie over mijn werkervaring in de brochure "Klein onvolledig woordenboek van het post-communistische Roemenië" schreef ik over de Roemeense betekenis van zowat honderd woorden. Het woord *cooperativă* wordt nu in de Roemeense pers gebruikt om te verwijzen naar de samenwerking tussen voetbalclubs om het resultaat van een wedstrijd vast te stellen nog voor hij gespeeld is. En het wordt ook gebruikt om naar gelijksoortige activiteiten op andere gebieden te verwijzen. Voor iedere West Europeaan die in Roemenië werkt blijft het moeilijk om met iemand te communiceren die termen gebruikt als "klantvriendelijkheid", "efficiency", "verantwoordelijkheid", "planning", "loyaliteit", "resultaat" of "gemeenschap". Veel termen -vooral die naar economische en sociale relaties verwijzen- leiden tot misverstanden, zodat projecten mislukken en buitenlandse werkers een snelle burn-out krijgen.

Zoekend naar verklaringen hebben veel mensen de communistische periode beschuldigd. Natuurlijk komt de huidige situatie direct voort uit de vorige en veel handelingen zijn een voortzetting van de communistische periode. Maar waren de communisten werkelijk de eersten, creëerden zij iets compleet nieuws? In een land als Roemenië was het slechts een zeer kleine groep die binnen een paar jaar een regime zou vestigen. Hoewel het regime de dreiging

van de Sovjetunie achter zich had, begrepen functionarissen op alle niveaus toch vrij goed hoe ze onder de nieuwe orde konden functioneren. Roemenen die over de veranderingen dertien jaar na de revolutie spreken, klagen dat de mentaliteit nog niet is veranderd. De leiders zijn nog steeds leiders en de klanten nog steeds geen koningen. Dit biedt een mogelijkheid om verder in het verleden te kijken en het economische systeem en de sociale relaties te onderzoeken op een dieper niveau.

De economie

Voor veel mensen is een goede bibliotheek een indrukwekkend monumentaal gebouw en bezit hij een enorme hoeveelheid boeken. Het Westerse idee is dat van een systeem; het zou een gegevensbestand kunnen zijn dat informatie kan verstrekken aan zoveel mogelijk lezers/consumenten, bij voorkeur informatie die echt van nut is. In het Roemeense systeem is de toegankelijkheid minder belangrijk. Wat werkelijk telt is het bezit van het gebouw en de boeken. De veronderstelling is dat het zijn waarde zal behouden. Maar niets is vandaag in Europa bederfelijker dan informatie.

Het centrale concept in Roemenië is: afschrijving. In een balans wordt de vermindering van de waarde van de aanwezige goederen afschrijving genoemd, en in de winst- en verliesrekening wordt het toegevoegd aan de verliezen. Zo moet de winst deze waardevermindering compenseren en geld moet gereserveerd worden om opnieuw te investeren wanneer de economische levensduur van een investering is beëindigd. In West Europa is dit heel gewone boekhoudtheorie. In Roemenië kent de wet op de administratie, die tot in de kleinste details vertelt hoe men moet boekhouden, geen afschrijving. De investeringsgoederen moeten op een inventarislijst worden gezet, genaamd *patrimoniu*, met de originele prijs op het tijdstip van aankoop. Met de uiterst hoge devaluatie van de lokale munt is het totaal van een dergelijke inventarislijst een betekenisloos getal. Wanneer de organisatie oude investeringsgoederen van de hand wil doen, is een notariële akte nodig om het uit de inventaris te verwijderen. Voor de meeste organisaties is het goedkoper en gemakkelijker oude en nutteloze

computers op te slaan in een hoek en op de inventarislijst te laten staan tot in eeuwigheid. Of in bruikleen te geven aan stichtingen, zodat, wanneer de financiële politie voor een controle komt, de goederen kunnen worden getoond. Het effect is dat het kapitaal van een organisatie altijd stijgt. De economische prestaties zijn op de jaarrekening die de boekhouder volgens de wet moet maken, niet zichtbaar. Bijgevolg is er geen aansporing om opnieuw te investeren of om de waarde van de investeringsgoederen door juist onderhoud te handhaven. Als bezittingen niet in waarde verlaagd worden en er zelfs niet een klein deel van hun waarde in de winst- of verliesrekening kan worden bijgeschreven, dan is er geen reden om de waarde van de bezittingen te kennen en die uit te drukken in een reële waarde.

Niet alle bezittingen worden afgeschreven op dezelfde tijd en op dezelfde manier. Ook bestaan er geen vaste regels die bepalen op welke manier en hoe snel bepaalde bezittingen zouden moeten worden afgeschreven. Soms worden goederen slechts een bepaald aantal keren gebruikt of voor een bepaald aantal kilometers. In andere gevallen geldt alleen de tijd. Een nieuwsartikel of een persfoto verliest zijn waarde in een paar dagen of hoogstens in een paar weken. Binnen die korte periode moet het inkomen produceren en het geïnvesteerde geld terugwinnen. De kosten om een extra kopie te maken en te verkopen zijn minimaal. Wanneer genoeg exemplaren worden verkocht om de aanvankelijke kosten terug te krijgen, produceert elk extra verkocht exemplaar een hoge winst. Maar de risico's zijn hoog. Als het kritieke bedrag niet wordt bereikt, zijn de verliezen ook hoog.

De moderne technische apparaten worden in slechts enkele jaren afgeschreven: auto's in vijf tot tien jaar, gebouwen in enkele tientallen jaren. En tenslotte: land wordt niet afgeschreven. Het land verliest nooit waarde. De prijs van land kan variëren volgens de grillen van de markt. Maar het verliest nooit geleidelijk en zeker zijn waarde zoals andere eigendommen. In de Roemeense administratieve wet lijkt het of alle bezittingen als land worden behandeld. Maar niet alleen de wet behandelt eigendommen als land. Als het slechts de wet zou zijn geweest zou de maatschappij

de wet allang veranderd hebben. Het is belangrijk om te bekijken hoe de mensen bezittingen waarnemen, hoe zij over land en het eigendom van land denken.

Na de revolutie van 1989 kwam er een proces van teruggave van land op gang. Maar de mensen begonnen het land op een primitieve manier te bewerken. De meeste mensen hadden geen geld om in machines te investeren. Er werd zeer weinig gedaan om op efficiënte wijze de situatie te verbeteren. De mensen kregen de originele kleine percelen terug die zij eerder bezaten, maar er kwam geen herverkaveling om de efficiency te verbeteren. Lange geschillen over eigendomsrechten maakten dat praktisch onmogelijk. Dit was niet de oorzaak, maar eerder een symptoom waarom het niet uitvoerbaar zou zijn. Het eigenaar zijn was het meest van belang. Hoe een fatsoenlijk inkomen van het land te halen was van minder belang.

Het was moeilijk en risicovol een alternatief te vinden om hoger rendement op je investering te krijgen. In de jaren '90 ging elk jaar gemiddeld één bank of investeringsinstelling failliet. In deze faillissementen en in de val van Caritas, een piramidespel, verloren veel kleine spaarders hun geld en hun vertrouwen in het financiële systeem van het land. Zo was het vasthouden van land de veiligste manier om geen kapitaal te verliezen, en ook de beste manier om je voedselvoorziening zeker te stellen. Op deze wijze konden oudere boeren de relaties met hun kinderen die in de stad leefden, zekerstellen. Bezit gaat meer over sociale relaties dan tussen personen en zaken. Het toont aan dat men zaken niet geheel kan scheiden van personen die eigendomsrechten uitoefenen, want het bezit zegt ook iets over de eigenaar zelf en is een uiting van individualiteit. In Oost Europa was landeigendom eeuwenlang nooit vanzelfsprekend voor een dorpeling.

Feodaal eigendom

Het landbezit was geregeld in een feodaal systeem. De ene partij (leenheer) gaf grond in beheer aan de andere partij (leenman) in ruil voor militaire dienst en trouw. Dit stelsel functioneerde tot het

midden van de negentiende eeuw, toen lijfeigenschap formeel werd afgeschaft. Een feodaal landgoed was anders dan een plantage: de plantage-eigenaar was een landbouwer die centraal de landbouwactiviteiten op de plantage organiseerde. Feodale landeigenaars waren edelen die land van de soeverein als beloning ontvingen voor wat zij in het leger of binnen de overheid hadden gedaan. De kloosters ontvingen behalve land ook mensen die er als lijfeigenen woonden en werkten. En zonder veel verdere kosten probeerden zij winst uit het land te halen.

Er waren twee verschillende manieren: de eerste en oudste methode was de lijfeigenen op het domein van de eigenaar te laten werken met hun eigen gereedschappen. In ruil voor deze arbeid konden zij kleine percelen voor eigen consumptie bewerken. De andere manier was om de horigen een vaste belasting per persoon per jaar te laten betalen. Met het land en de mensen kon de eigenaar in principe doen wat hij wilde. Zij waren gebonden aan het land en hadden zijn toestemming voor bijna alles nodig, met inbegrip van huwelijken. Om uit te drukken dat hij de exclusieve eigenaar van land en mensen was, paste hij de typische feodale manier toe om te beslissen bij willekeur. De eigenaar had volledige administratieve en rechterlijke autoriteit over zijn horigen en kon zijn eigen regels maken en toepassen wanneer en hoe het hem het best uitkwam. De mensen waren totaal afhankelijk van zijn welwillendheid. Er was altijd het risico dat hij een maatregel zou terugdraaien en terug zou nemen wat hij vroeger had gegeven. Zij hadden nergens recht op, ontvingen slechts gunsten, welke altijd zouden kunnen worden teruggenomen. Er bestond geen gerechtshof waartoe zij zich konden richten om recht te verkrijgen. Behalve boeren had men ook ambachtslieden in bezit. Voor eigenaars was het vrij interessant om voor specifieke vaardigheden zigeunerslaven te hebben, als ze geen Roemenen hiervoor konden vinden. Voor de grondbezitter was zijn bezit permanent, veilig en vergde weinig onderhoud. Hij incasseerde alleen maar. Hij hoefde niet te zaaïen om te kunnen oogsten, zoals het gezegde gaat. Zijn eigendom gaf hem het recht te oogsten. Voor de lijfeigene was het leven niet zo zeker. Juridisch gezien bezat hij niets. Ieder ogenblik kon hij van het landgoed verdreven worden en alles wat hij had verzameld zou in beslag

genomen worden. Sommige horigen waren succesvol, zo succesvol zelfs dat zij slaven konden kopen. Maar deze konden slechts in naam van zijn eigenaar worden gekocht. Oost Europese hoge adel telde haar bezit meer in termen van dorpen dan in individuele slaven. Het totale bezit aan lijfeigenen kon in de tienduizenden lopen. Een dergelijke economische orde bevorderde geen verandering. De grondbezitter zou geen veilig inkomen opgeven. Voor de slaven was het zeer gewaagd om geld te sparen en te investeren om hun situatie te verbeteren, aangezien zij te afhankelijk van hun eigenaar waren. Hun persoonlijke situatie was zeer instabiel. De enige logische strategie voor de horige was om er het beste van het maken op korte termijn, om waar mogelijk zich te drukken en om wat kleine voordelen eruit te slepen, indien mogelijk ten koste van het landgoed. Zo stroopten of stalen zij een deel van de oogst van het landgoed.

De verandering in dit systeem kwam voor een deel voort uit de concurrentie tussen de edelen en de soeverein. Toen een steeds grotere hoeveelheid land en lijfeigenen in handen van de adel kwam, had de soeverein geen andere keus dan belastingen te heffen van dezelfde slaven, omdat de adel belastingvrijstelling genoot. Dus elke vermindering van de wettelijke verplichtingen van de lijfeigenen jegens hun adellijke landeigenaren is een aanwijzing van centralisatie van de centrale macht ten koste van de aristocratie. Dit gaf de slaven de indruk dat zij een bondgenoot in de persoon van de soeverein hadden. De resultaten van boerenopstanden in de regio lieten hen hun vergissing duidelijk inzien.

Economische ontwikkelingen elders

De Verlichting, de periode in de Europese cultuurgeschiedenis van de 18^e eeuw waarin men zich in de eerste plaats richtte op de eigen verstandelijke inzichten, was niet betekenisvol voor Oost Europa. Later kwam de industriële revolutie. In de economie was het de technologie die de dominante plaats nam. De machines hadden een afschrijvingsperiode van hoogstens enkele tientallen jaren. Dus moest na een dergelijke periode genoeg geld worden verdiend om opnieuw te investeren. Het was de capaciteit van de machines die

de productie bepaalde. De afhankelijkheid van de markt steeg. De arbeiders werden afhankelijk van lonen. De gehele productie moest worden verkocht om geld te verdienen, geld dat ook nodig was om de basisbehoeften te betalen, zoals voedsel en onderdak. In het begin was de relatie tussen de fabriekseigenaar en de arbeiders vrijwel hetzelfde als in de feodale situatie. De arbeiders werden behandeld alsof zij helemaal geen volwassenen waren, alsof ze handelingsonbekwaam waren.

Maar geleidelijk aan, en niet zonder strijd, emancipeerden zij. Hun opleiding verbeterde, en tegenwoordig is de capaciteit om nieuwe ideeën en artistieke producten te ontwerpen of manieren en rages te produceren het belangrijkste. Reusachtige ontwikkelingskosten zijn daarvan het gevolg, die in zeer korte tijd ten minste terugverdiend moeten worden.

De industrialisatie kwam niet boven op de landbouwproductie, maar werd er geleidelijk aan een deel van. De landbouwers werden werktuigbouwkundigen en bedieners van de machine. Nu komt de op kennis gebaseerde economie in beeld, met nieuwe genetisch gemodificeerde zaden, modieuze toetjes, en zelfs kleine tekeningetjes op appels. En nu realiseren wij ons dat de grond en de minerale voorraden kunnen worden uitgeput.

Samen met de vermindering van de economische levensduur van de belangrijkste investeringsgoederen van een organisatie, kunnen we zien hoe de belangrijkste controle over de economie verschuift van de primaire productiemiddelen (grond) naar fasen verderop in het productieproces en dichterbij de consument. Tegenwoordig controleren de grote distributeurs wat zal worden geproduceerd en waar en wanneer. Een belangrijk verschil is dat mijnen en land kunnen worden gecontroleerd door middel van geweld. En mensen kunnen ook worden gedwongen om eenvoudige taken uit te voeren. Maar hetzelfde grove geweld kan mensen niet dwingen om op een creatieve manier te produceren en te consumeren op hedendaags consumptieniveau.

De beste manier om klanten te bereiken is niet meer om voor elke individuele producent een stalletje op te zetten langs de belangrijkste weg door het dorp. Met de verdwijning van het IJzeren Gordijn moeten deze producenten met West Europese producenten concurreren die heel wat energie steken in marketing.

Tegen deze ontwikkelingen kan men zich nauwelijks verzetten. Dit maakt niet veel verschil met de landbouwrevolutie, toen het jagen en verzamelen plaats moest maken voor landbouw. Als je niet meedoet aan kortere terugverdientijd op je investeringen, en geen grotere markten zoekt om meer exemplaren van hetzelfde product te verkopen, isoleer je jezelf. Waar de landbouw mogelijk was verdween het jagen en verzamelen, om slechts in geïsoleerde gebieden te overleven. Hetzelfde lot wacht nu de traditionele landbouw. Waar de industrialisatie mogelijk is zal geld worden geïnvesteerd in intensieve landbouw en niet in de traditionele manieren van landbouw. In de veeteelt wordt gesproken over fabrieksboerderijen. Maar als die mogelijkheden er niet zijn, zal mensen weinig anders overblijven dan op de oude manier te werken.

Ontwikkeling in Oost Europa

In Oost Europa volgde de geschiedenis deze lijn niet of nauwelijks. Het feodale systeem handhaafde zich eeuwen langer. In Rusland werd de lijfeigenschap afgeschaft in 1861 en het programma voor de afkoop eindigde in 1907, tien jaar vóór de communistische overname. Maar er volgden geen sociale hervormingen met daaruit voortvloeiende emancipatie van de massa's, evenmin als een industriële revolutie. Tegen het eind van de 'roaring twenties' kwam Stalin en de Communistische Partij met hun gedwongen collectivisatie op een zeer vertrouwd systeem terug.

In een land als Roemenië werd de lijfeigenschap afgeschaft in de jaren veertig van de negentiende eeuw, en het communistische regime nam in 1948 de macht over. Honderd jaar is niet al te lang, als wij de hoeveelheid tijd in ogenschouw nemen die ligt tussen de afschaffing van de slavernij in de Verenigde Staten van Amerika en de moord op Martin Luther King. In plaats van sociale hervormingen, volgde gedwongen Magyarisatie en later

Romanisatie. Dit toont opnieuw aan dat de afschaffing van het feodalisme geen bevrijdingsbeweging was, maar eerder het resultaat van de concurrentie tussen de adel en de staat om de controle over de massa's en de bijbehorende belastinginkomsten.

Er is weinig verschil tussen de situatie op het feodale landgoed en de landbouwcoöperatie tijdens de communistische periode. De positie van de leden verschilde weinig van die van de lijfeigenen. De partij gedroeg zich als permanente eigenaar van land, fabrieken of mensen, het maakte weinig verschil. Het was bezit dat zijn waarde niet verloor, dus waren onderhoud en herinvestering onnodig. En het was ook absoluut eigendom, want de partij was aan niemand verantwoording verschuldigd. Niemand anders had ook maar iets over hun bezit te zeggen. En ook hier heerste de partij door middel van willekeur en gunsten.

Deze houding was ook een model voor andere mensen. De communistische partij bond hen aan een bepaalde plaats. Zij hadden speciale vergunningen nodig om naar een andere stad te verhuizen. De banen werden toegewezen. In de stad beschikte de beheerder van de flatgebouwen over vele manieren om de inwoners te controleren. Gas, water en verwarming werd allemaal centraal betaald door de beheerder en verdeeld over de appartementen op basis van het aantal kamers en inwoners. Iedere bezoeker die langer dan een paar dagen bleef, moest bij de beheerder worden aangemeld. Alle contracten voor telefoon, kabeltelevisie, het onderhoud van de flat, stonden op naam van de eigenaar van het huis. De huurders waren handelingsonbekwaam.

De communisten begonnen een programma van snelle industrialisatie, maar organiseerden die alsof het om traditionele feodale landgoederen ging. De technologie werd niet tijdig vernieuwd. Maar het kwam toch nog als verrassing voor velen toen deze fabrieken in de jaren na 1989 moesten sluiten omdat hun technologie volledig verouderd was. De mensen eisten dat investeerders met veel geld zouden komen om voor grondstoffen te zorgen zodat de arbeiders konden blijven produceren precies zoals zij voorheen hadden gedaan. Productie was het sleutelwoord, niet

verkopen of winst. Naast interne problemen was er gebrek aan grondstoffen waardoor men er niet in slaagde om de quota te halen. De leveranciers voelden zich niet genoodzaakt grondstoffen te verkopen.

Onder het socialisme was het dus niet de bediende, leverancier of "verkoper" die vriendelijk was (zij waren gewoonlijk humeurig) maar waren het de inkopers en klanten, die met een glimlach, steekpenningen, of gunsten in het gevlug probeerden te komen. Op het werk had de directeur verreikende wettige macht over de arbeiders. Hoewel het moeilijk was om hen te ontslaan kon hij, om wat voor reden ook, hen straffen door een deel van het salaris in te houden. De arbeiders hadden geen recht om in beroep te gaan. Het resultaat was dat de arbeiders hun inspanningen tot een minimum beperkten, en geen vorm van toezicht kon dat veranderen. De arbeiders en de studenten moesten vaak op zondagen en andere christelijke feesten overwerken zodat zij geen kerkdiensten konden bijwonen. De studenten werden in vrachtwagens naar het platteland gereden om "vrijwillig" hun patriottisch werk te doen in de oogst of in de bouw.

Artsen speelden een gelijksoortige rol in het controleren van de bevolking. Voor vrijwel alles had men een verklaring van een arts nodig. Tot op de huidige dag moeten de kinderen na elke schoolvakantie een aantal medische onderzoeken ondergaan en ondertekende en gestempelde verklaringen meenemen naar school, behalve als men een kleine gift aan de juiste persoon geeft. Het woord van een ouder heeft nog steeds weinig waarde. Tijdens de periode dat abortus verboden was, moesten gynaecologen controleren of vrouwen zwanger waren. Het regime probeerde het privéleven te controleren, zelfs meer dan een feodale eigenaar zou doen.

Er zijn ontzaglijk veel voorbeelden hoe volwassenen werden behandeld alsof zij minderjarig waren, handelingsonbekwaam, als stoute kinderen verwickeld in kattenkwaad. Ik heb ook heel wat tijd in rijen staan wachten om uiteindelijk als een onbenul te worden

behandeld. Dit toont hoe weerbarstig de sociale werkelijkheid kan zijn.

De strategie van mensen

De strategie van velen is om zich zo onwetend mogelijk te gedragen, net als de goede soldaat Švejk. Zij debatteren niet met de chef, zelfs wanneer het duidelijk is dat hij het mis heeft. Zij werken volgens de letter van de wet en doen slechts wat de chef hen letterlijk heeft opgedragen. Wat de chef vergat op te dragen wordt niet gedaan. Het resultaat is dat zij het werk niet goed doen en tijd en geld verspillen. Maar zo krijgt de chef opnieuw de kans om te laten zien dat hij alleen het beter weet.

Als iemand van hogere status iets vraagt, is het antwoord onmiddellijk “nici o problema” ofwel “geen probleem!” Toen ik een serieuze investeerder een dag op veldbezoek begeleidde, kreeg hij onophoudelijk dit antwoord. Hij trok daaruit de conclusie dat de mensen niet goed op de hoogte waren van de moeilijkheden die men kon ondervinden in een project zoals hij wilde opzetten. Maar zij weten dat een inhoudelijke discussie met een meerdere niet mogelijk is. Zij vertrouwen op de weerbarstigheid van de werkelijkheid die hen zal voorzien van een goede smoes over het uitblijven van resultaten. En hoe vager hun beloften zijn, des te gemakkelijker kan het gebrek aan goede resultaten gerechtvaardigd worden. Als zij als klant, in een afhankelijke positie, iets verlangen, is het standaardantwoord een langgerekt “Nu se poate!” ofwel “Het kan echt niet!”.

Niet alleen het communistische regime, maar iedereen was bezig hulpbronnen te zoeken. Sociale relaties werden als levende hulpbronnen gezien. Men probeerde deze relaties niet met anderen te delen. Zij golden als bezit en werden niet onderhouden. Als mensen ons gezelschap zochten werden wij geleidelijk aan steeds achterdochtiger. Misschien zag men ons slechts als bron waaruit zij tenminste een uitnodiging konden halen voor een Schengenvisum. Het introduceren van vrienden bij andere vrienden resulteerde meer dan eens in een ijzige atmosfeer. Daarna ontvingen wij van de één

beschuldigingen dat de ander niet goed genoeg voor ons was en dat wij slechts met hen vrienden zouden moeten zijn.

Op school weet de leraar alles, zijn leerlingen weten niets en zullen nooit iets weten. Hij giet gegevens in de hoofden van de passieve leerlingen. Zij moeten precies onthouden wat de leraar wil dat ze weten. Toen ik voor het eerst een universitair gediplomeerde met een gemiddeld cijfer van 9,7 ontmoette, was ik diep onder de indruk. Geleidelijk aan daalde die indruk, toen ik me realiseerde dat de examens slechts een nauwkeurigere reproductie zijn van wat de professor heeft gezegd. Inzicht en begrip zijn niet nodig om voor een examen te slagen. De studenten worden niet gestimuleerd om te ontdekken en te herontdekken. Zij zijn gewend om als minderjarigen behandeld te worden en vinden het zeer moeilijk zich als verantwoordelijke volwassenen te gedragen. Het wordt heel verleidelijk om de status-quo te handhaven, waarin één weet hoe het moet. In "Trouw" schreef Hellinga hoe dit onderwijs functioneert en over plannen om het systeem in Hongarije te veranderen. Zij merkte op dat zowel hier als in Roemenië het stampen van feiten al begonnen is bij de kleuterschool, waar de kinderen wordt onderwezen om zoveel mogelijk bekende gedichten op te zeggen.

Kerk en sociale relaties

Veertig jaar had de communistische partij het monopolie op waarheid. In hun ogen was het communisme de perfecte theorie, het enige juiste onderwijs dat niet kon worden verbeterd. Als zij een plan aankondigden, was de uitvoering ervan gegarandeerd. Daar viel niet over te discussiëren. En als het definitieve resultaat niet overeenkwam met wat was aangekondigd, kon de fout nooit in de theorie worden gezocht. Liever werd de werkelijkheid aangepast, op zijn minst op papier. Als dat nog niet lukte, dan was er nog de mogelijkheid om al de schuld op één persoon te schuiven, hem in ongenade te laten vallen en hem streng te straffen voor het ondermijnen van de nationale economie of het in gevaar brengen

van de veiligheid van de staat. Zo zou de reputatie van de partij en haar leider als alwetend intact kunnen worden gehouden. Het is zeer moeilijk om het effect van het uitgangspunt van perfectie goed in te schatten. Zijn eeuwigheidswaarde maakt van iedere verandering of suggestie van verandering een godslastering. Verleden, heden, en toekomst, het is allemaal hetzelfde.

Aangezien er geen verschil bestaat tussen theorie en praktijk, stroomt de informatie slechts in één richting, van boven naar beneden. Terugkoppeling is onnodig en zinloos. Kritiek wordt genegeerd door hogere niveaus en weg verklaard als onwetendheid. De theorie van het marxisme-leninisme wordt erin gestampt. Maar als iets perfect is, is het niet noodzakelijk om het volledig te begrijpen. Iets werkelijk begrijpen is alleen nodig als men een onvolmaaktheid verwacht te vinden die verbetering vergt. Of als men denkt dat een aanpassing nodig is om het in een andere situatie te kunnen gebruiken. Men is al tevreden als men alleen de standaard gebruiksaanwijzing kent. En dat is precies wat de meeste mensen weten als het om religie gaat. Zij weten wanneer en hoe zij moeten vasten, hoe duur de verschillende ceremonies zijn, wanneer zij moeten gaan biechten, en allerlei details over rituelen. Centraal aspect in de Orthodoxe religie is de liturgie en de kerk als gebouw waar de liturgie plaatsvindt. Liturgie wordt gezien als precieze afbeelding van de hemel. Dit is een andere manier om het perfect te noemen.

Victoria Clark reisde veel door Orthodox Europa. Zij beschrijft de inwijding van een nieuwe kerk in Iași: "In een galmende preek, in de war gebracht door het rondzingen van de microfoons, over de gebogen hoofden van die verarmde menigte, verwees Metropoliet Daniel naar de geschilderde kloosters. 'Wanneer wij in een geschilderde kerk binnengaan denken wij dat we de Hemel ingaan omdat een kerk Hemel op aarde is'. Niets kan mooier zijn, heiliger. Het uitvoeren van de liturgie is beperkt tot beroepskrachten, tot de geestelijken. Alles in de liturgie staat vast; het geeft de indruk van lange moeilijke magische formules, vooral omdat zij afgeraffeld worden. Leken nemen alleen deel aan het koor. De byzantijnse muziek is prachtig maar het is heel moeilijk om te zingen, het vraagt

veel oefening. De leden van het koor zijn semi-beroeps en staan daarom, net als de priester, op een afstand van de gewone mensen in de kerk. Het moment waarbij kerkgangers werkelijk meedoen is tijdens de paasnachtmis, na het afkondigen van de verrijzenis van Christus: *Hristos a înviat din morți*.

Transition Online publiceerde een artikel van Dumitru Balaci, over de viering van Pasen en zijn reusachtige en enigszins onorthodoxe opkomst. Aan het eind vat hij de mening samen die de Kerk heeft over eigendom, rit en de verhouding met de gelovigen: “De Orthodoxe Kerk zegt dat het al haar eigenschappen terug moet hebben om haar sociale en pastorale functies te kunnen vervullen”. Critici nochtans zeggen dat het wellicht een standaardantwoord is aan hen die het werk van de Orthodoxe Kerk vergelijken met dat van de Protestantse of Katholieke Kerk. Sommigen zeggen zelfs dat de Orthodoxe Kerk zich teveel bekommert om rit en te weinig om de hulp aan armen.... Maar die kritiek op de Orthodoxe Kerk kan inderdaad een definitieve draai zijn aan het verhaal van de Roemenen en hun betrekkingen tot godsdienst. Terwijl het waar is dat de gelovigen - vooral de goedgeklede discogangers- meestal op afstand blijven van de kerk, neemt men ook waar dat de Orthodoxe Kerk haar kudde op armslengte heeft gehouden.

Wat is tijd? Tijdens een bezoek aan het Klooster van de Geboorte van de Moeder van God, dichtbij Târgu Mureș, vraagt Clark aan een oude monnik: “Vader, Roemenen lijken me het meest godvruchtig van alle Orthodoxe volkeren van Europa...” “Natuurlijk”, knikte hij, “Omdat wij als Christen geboren worden. Wij zijn Christenen die groeien als gras dat nooit gesneden is. Hongaren vertellen ons dat zij al voor ons hier in Transsylvanië waren, maar dat is onzin! Zij werden pas duizend jaar geleden gekerstend. Wij, Roemenen, zijn daar altijd geweest en wij zijn altijd Christen geweest!”

Een paar jaar geleden organiseerde de Orthodoxe Kerk een protestmars in Cluj. Duizenden namen deel - maar alleen priesters en monniken.

De kerk wordt gezien als bestaande uit gebouwen en beroepskrachten. Er wordt weinig aandacht besteed aan wat buiten

het kerkgebouw gebeurt. Toen een priester in Bălți steenkool als humanitaire hulp voor de bejaarden ontving, was hij er absoluut van overtuigd dat hij de steenkool kon gebruiken om het kerkgebouw te verwarmen. Vanuit zijn perspectief was het de gewoonste zaak van de wereld dat de bejaarden naar de kerk zouden komen om warm te worden.

De kerken zijn zeer verbonden met bepaalde etnische groepen en het wordt vanzelfsprekend gevonden dat de mensen van een bepaalde etnische groep lid zijn van de overeenkomstige kerk. Roemenen zijn per definitie Orthodox. De Saksen zijn Luthers en Hongaren Rooms-katholiek of Calvinistisch. Een resultaat hiervan is een sterk gevoel van feodaalachtig eigendom onder priesters. Een keer leidde dat ertoe dat een Rooms-katholieke priester een Jehova's Getuige zijn dorp uitjoeg na door een dorpsbewoner gewaarschuwd te zijn. Of een gevangenis priester die alle gevangenen als van hem beschouwt en eist dat pastores van andere kerkgenootschappen zijn toestemming verkrijgen om de gevangenis in te gaan om gevangenen te bezoeken.

De mensen hebben tegenstrijdige indrukken van priesters. Enerzijds worden zij beschouwd als heilige mensen, maar tezelfdertijd klagen zij dat de priester hen uitbuit en teveel vraagt voor rituelen zoals dopen of begrafenissen. De monniken hebben een betere reputatie, en in het bijzonder de *stareț*, een oudere monnik, naar wie de mensen toestappen voor geestelijke begeleiding.

Sommige humanitaire organisaties aarzelen om met de Orthodoxe Kerk samen te werken. Zij willen als donors geen geld geven zonder ooit te horen hoe het wordt besteed. Ze klagen over het gebrek aan transparantie en het afleggen van verantwoording.

De Kerk, de Partij, de Staat: de mensen verwachten geen diepgaande wijzigingen in de situatie. Voor hen is de situatie van God gegeven en zal nooit werkelijk veranderen. Zeker zullen zij er geen invloed op uit kunnen oefenen. Zij zijn niet gewend om het heft in eigen handen te nemen. In plaats daarvan eisen zij dat hun meerderen de zorg voor alles op zich nemen. Zij voelen zich zeer klein in aanwezigheid van mensen van hogere status. Zij kunnen

zich niet voorstellen dat de kleine korte termijn voordelen waar zij voor gaan, enig kwaad zullen doen. Zij gedragen zich als parasieten die ervan overtuigd zijn dat hun gastheer het eeuwige leven heeft en onmogelijk vanwege hun activiteiten dood kan gaan, dus kunnen zij voor eeuwig doorgaan met uitzuigen. Dit is de basis van corruptie. Een klein voordeeltje behalen ten koste van de organisatie waartoe men behoort.

Een verhuizer vertelde me zijn ervaring: als mensen hem vragen om een prijs op te geven bezoekt hij hun huis om de hoeveelheid goederen te schatten. De klanten kunnen dan wijzen welke meubelstukken in het huis zullen blijven. Het gebeurt regelmatig dat op de dag van de verhuizing deze klanten de chauffeur van de verhuiswagen met een fles palinka benaderen. Zij vragen hem alsjeblieft niets tegen zijn baas te zeggen als er meer meubilair meegaat dan op zijn lijst vermeld staat. De houding ten opzichte van sociaal gelijken is ook niet zonder problemen, het wordt horizontale agressie genoemd. De Roemenen kennen het gezegde: "*că moară capra vecinului!*", "Laat buurman's geit doodgaan!" Het opzetten van boerencoöperaties mislukte doordat kleine boeren water, bloem, varkensvet of andere dingen in hun melk deden en zo hun medeleden bedrogen en het project in gevaar brachten.

Een Nederlandse adviseur die hard zijn best deed coöperaties voor het verzamelen van melk op te zetten, vertelde me de grap van een heel arme boer. Op een dag gaat zijn enige koe dood. Toen hij dat merkte, begon hij luid te schreeuwen: "Oh Heer, mijn arme koe is dood. Wat moet er van me worden? Ik ben een arme boer. Hoe moet ik mijn kinderen nu te eten geven?" God hoort zijn klaagzangen en komt neer uit de hemel om te zien of kan hij helpen: "Beste man, wat is uw probleem?" "Oh Lieveheer", zegt de boer, "mijn enige koe is gestorven en nu weet ik niet waar ik de melk voor mijn kinderen vandaan moet halen" "Hoe kan ik je helpen?" vraagt God. "Alstublieft, Heer, ik smeed u, laat mijn koe weer leven." Hij had het nog niet gezegd, of de koe stond al op. De boer, uitzinnig van vreugde, begint rond de koe te dansen, verbaasd door het wonder. Voordat hij God kan danken voor zijn vriendelijkheid is God reeds verdwenen. Achter een omheining zit zijn buurman, een al

even arme boer, verscholen toe te kijken. Na het goede einde sluipt hij zo stil mogelijk naar zijn stal en haalt zijn enige koe naar buiten. Hij brengt het beest naar het bos en verbergt het daar. Dan haast hij zich terug naar zijn erf en begint te treuren, net zoals hij zijn buurman had zien doen. Hij hoeft niet lang te wachten tot God opnieuw verschijnt en hem vraagt welke ramp hem is voorgekomen. "Oh Heer, mijn koe, mijn koe! Wat een ongeluk! Het is vreselijk, mijn koe, mijn koe!" "Mijn beste man," zegt God, "Ik kan zien dat je hart gebroken is. Vertel me, waarmee kan ik je helpen?" "Alstublieft Heer, ik smeed u, laat de koe van mijn buurman weer doodgaan!"

Conclusie

In dit artikel verbond ik feodalisme, de Orthodoxe Kerk en het communisme. Hun fysieke en historische nabijheid heeft duidelijk haar tekens achtergelaten, waardoor het soms onmogelijk is om te zien wat een specifieke eigenschap veroorzaakte. Het communisme in de vorm zoals wij het in Oost Europa hebben gezien was niet gloednieuw in elk aspect. In veel dingen was er continuïteit, en in menig opzicht is dat er nog. De tegenstrijdigheden in wereldbeelden en mensbeelden tussen het communistische regime en de kerk waren niet zo groot, omdat hun beelden een gemeenschappelijke voorvader in het feodalisme hadden. Centraal aspect van de sociale relaties is het idee dat één groep alles bezit en meent alles te weten, met exclusieve toegang tot het perfecte en de absolute schoonheid, terwijl anderen als jonge afhankelijke kinderen zijn die niets bezitten en altijd onwetend zullen blijven.

De rol van de antropoloog in een dergelijke situatie is een moeilijke en niet te benijden. Hij is vaak de bringer van slecht nieuws. Hij moet vaak aan het Westen vertellen dat de dingen niet zo eenvoudig zijn. Als zij eenvoudig zouden zijn hadden de mensen ze zelf wel veranderd. Er moet meer inspanning van hun kant komen om dingen te verbeteren. Maar het schrijven van dikkere instructieboeken en het sturen van meer inspecteurs is niet de manier om het te doen.

Voor het Oosten heeft hij de pijnlijke boodschap dat de dagen van het zich als kinderen gedragen voorbij zijn, en dat iedereen voor zijn acties verantwoordelijk zal worden gehouden. Ook dat het niet waarschijnlijk is dat buitenlandse investeerders zullen komen die met reusachtige zakken geld het de mensen weer mogelijk maakt precies te werken en produceren zoals zij vroeger deden. En het is niet leuk meer voor kleine kinderen om lange en ingewikkelde gedichten af te raffelen zonder te begrijpen wat zij zeggen.

De economie verandert, evenals de cultuur. Ik heb heel wat veranderingen gezien, ook positieve en veelbelovende. Veel technologen en economen willen graag dat dingen nog sneller veranderen. Als reactie zetten beide kanten hun hakken in het zand. Beide hebben goede argumenten en beide wantrouwen de argumenten van de ander. Men kan niet goed functioneren in zowel een moderne, op kennis gebaseerde economie - die de intellectuele en creatieve capaciteit van zijn arbeiders het hoogst waardeert - en tegelijkertijd in een feodaal systeem van totale ondergeschiktheid. Om dergelijke activa te stimuleren om te produceren, is het niet mogelijk om als feodale eigenaars grof geweld te gebruiken om slaven land te laten bewerken. Bij het verbeteren van deze zeer moeizame communicatie tussen de twee kanten, hebben de antropologen een belangrijke rol te vervullen. Ik wens daarom hen en mijzelf alle wijsheid, duurzaamheid en volharding toe.

Een uitgave van

srbn

Stichting Roemenië Beraad Nederland

KvK nr. 41052085

Wollegras 8,

7443 MB Nijverdal

e-mail: info@roemenieberaad.nl

web-site: www.roemenieberaad.nl